

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Haziran/June 2022, 5(1): 145-157

Muhammed Asif Muhsinî ve *Bihâru'l-Envâr*'ı Tenkit Metodu
Muhammed Asif Muhsinî and His Method of Criticism of *Bihâru'l-Envâr*

Abdullah DOĞAN

Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı,
Research Assistant, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Hadith, Muş/Türkiye
a.dogan@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5878-6294

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Mayıs / May 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.47145/dinbil.1116767

Atıf / Citation: Doğan, Abdullah. "Muhammed Asif Muhsinî ve *Bihâru'l-Envâr*'ı Tenkit Metodu / Muhammed Asif Muhsinî and His Method of Criticism of *Bihâru'l-Envâr*". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5 / 1 (Haziran 2022): 145-157. doi: 10.47145/dinbil.1116767

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Muş Alparslan University,
Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Öz

Şîî düşüncenin teşekkülünde hadis kaynakları önemli bir yer tutar. Bu kaynaklara eleştirel yaklaşımda bulunan pek çok âlim bulunmaktadır. Ancak bu eleştirilerin çoğunluğu Şîî olmayan âlimler tarafından yapılmıştır. Buna karşılık Şîî hadis kaynaklarından bazılarını eleştiren Şîî âlimler de bulunmaktadır. Bunlardan biri de Afgan asıllı çağdaş dönem Şîî âlimlerinden Muhammed Asif el-Muhsinî'dir. Hem dinî hem de siyasi bir kimliğe sahip olan Muhsinî, Şîa'nın önemli hadis kaynaklarından sayılan Allâme el-Meclisî'ye (ö. 1110/1698-9) ait *Bihâru'l-envâr* üzerine rical tenkidini esas alarak *Meşraatu bihâri'l-envâr* adlı eseri kaleme almıştır. Muhsinî, tenkit metoduna *Meşraa* ve *Buhûs fi ilmi'r-ricâl* adlı eserlerinde yer vermiştir. Müellifin metodolojisi ile Şîa'da yaygın kullanılan birçok hadis kaynağına eleştiride bulunduğu söylenebilir. Bu çalışma, hem ülkemizde yeteri derecede tanınmayan müellifi tanıtmayı hem de adı geçen eser üzerinden tenkit metodunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte müellifin diğer eserleri de incelenmiş ve eserlerin konuyla bağlantılı olan kısımlarına kısmen değinilmiştir. Müellifin en önemli eleştirilerinin ricâle ve kaynaklara yönelik olduğu görülmüş, buna karşın onun bu eleştirilerinin çağdaş Şîî hadis âlimleri tarafından tenkit edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şîa, Sened Tenkidi, Asif Muhsinî, Bihâru'l-envâr.

Abstract

Hadith sources have an important place in the formation of Shiite thought. There are many scholars who have a critical approach to these sources. However, the majority of these criticisms were made by non-Shiite scholars. On the other hand, there are Shiite scholars who criticize some of the Shiite hadith sources. One of them is Muhammad Asif al-Muhsinî, a contemporary Shiite scholar of Afghan origin. Muhsinî, who has both a religious and a political identity, wrote the work *Meşraatu bihâru'l-envâr* based on his criticism of *Bihâru'l-envâr* belonging to Allâme el-Meclisî (d. 1110/1698-9), which is considered one of the important hadith sources of Shia. Muhsinî included his criticism method in his works *Meşraa*, and *Buhûs fi ilmi'r-ricâl*. It can be said that the author criticizes many hadith sources widely used in Shia with his methodology. This study aims to introduce the author, who is not sufficiently known in our country, and to reveal the method of criticism over the aforementioned work. In addition, the other works of the author were also examined and the parts of the works related to the subject were partially mentioned. It has been seen that the author's most important criticisms are directed *ricâl* and *Hadith sources*. On the other hand, it was concluded that his criticisms were also criticized by contemporary hadith scholars.

Keywords: Hadith, Shia, Sanad Criticism, Asif el-Muhsinî, Bihâru'l-envâr.

Giriş

Şîa'da İmamlar döneminin (40/661-260/874) sona ermesinden sonra yaklaşık bir buçuk asır boyunca hâkim anlayış haline gelen Ahbârîlik, hicrî 4. asrın sonlarında yerini Büveyhîler döneminde rahat bir gelişim imkânı elde eden Usûlîliğe bırakmış ve sonraki süreçte Usûlîlik, Şîa içerisindeki hâkimiyetini muhafaza edegelmıştır. İlk dönem Ahbârîleri, hadisleri belli kitaplarda tedvin etmiş olsalar da Usûlî anlayışa geçişle birlikte durgunluğa giren Ahbârîlik, Safevî devletinin (1501-1736) kurulmasıyla yeniden yükselişe geçmiş ve yaklaşık iki asırlık bir zaman diliminde faaliyet göstermiştir. Ahbârîler'in güç kazandığı bu dönemde hadis alanındaki faaliyetler de ivme kazanmış ve bunun neticesinde büyük hadis mecmuaları kaleme alınmıştır. Örneğin Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679) *el-Vâfi*, Hür el-Amilî, (ö. 1104/1693) *Vesâilu's-şîa* ve Muhammed Bakır el-Meclisî (ö. 1110/1698-99) *Bihâru'l-envâr* gibi kapsamlı eserler ortaya koymuşlardır.¹ Şîa'nın tüm hadislerini bir araya getirmeyi amaçlayan bu eserlerde yer alan bilgilerin doğruluğunun yanı sıra kullandıkları kaynakların tespiti, Şîî âlimlerce önemli görülmüştür. Pek çok Şîî âlim bu eserler üzerinde araştırma ve incelemede bulunmuştur. Afganistanlı çağdaş Şîî bir âlim olan Asif Muhsinî, Meclisî'nin *Bihar*'ı üzerine yoğunlaşmıştır. Muhsinî eserde sened ve hadis kaynakları yönünden birçok problem olduğu tespitinde bulunmuştur. Muhsinî'nin bu çalışması temel alınarak Haydar Hubbullah danışmanlığında *el-Mu'teber min bihâri'l-envâr* (3 cilt) isimli eser hazırlanmıştır.

¹ Detaylı bilgi için bkz. Mazlum Uyar, *İmâmîyye Şîasî'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârîlik*, (İstanbul: Ayışığı kitapları, 2000), 135 vd.; Metin Yurdagür, "Ahbârîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1988), 1/490-1.

Bu çalışma ile Muhsinî'nin hayatı ve hadis alanındaki eserleri incelenmiş, *Meşraatu Bihâru'l-envâr* ve *Buhûs fi ilmi'r-ricâl* adlı eserleri esas alınarak onun sened ve kaynak tenkidi metodu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın Muhsinî'nin düşüncelerinin ortaya konulmasında önemli bir işlev göreceği ve onun tenkit metodu ile ilgili araştırmaların yapılmasına öncülük edeceği düşünülmektedir.

1. Hayatı

Şeyh Muhammed Âsif Muhsinî el-Kandehârî el-Afgânî, 1354/1936 yılında Afganistan'ın Kandehar şehrinde dünyaya gelmiştir. Okuma ve yazmayı ilk olarak babasından öğrenmiştir. Daha sonra babasıyla birlikte 1949 yılında Pakistan'a gitmiş, burada ilkokula başlayıp Farsçanın yanı sıra Urduca'yı öğrenmiştir. 1952 yılında 16 yaşında iken memleketi Kandehar'a geri döndükten sonra bir müddet ticaretle uğraşmıştır. Akabinde tekrar ilim tahsili için Şîu nüfusun yoğunlukla bulunduğu Afganistan'ın (Hazaristan bölgesi) Çağurî ilçesine gidip Arapça ve Mantık dersleri almıştır. 1954 yılında 18 yaşında iken Necef'e gidip dinî ilimler tahsilini tamamladıktan sonra ihtisasını hadis, fıkıh, usûl ve kelim alanlarında muhakkik ve müctehid âlimlerin yanında yapmıştır. Şîa'da önde gelen Ebu'l-Kasım el-Hûî (1899-1992), Muhsin el-Hakîm (1889-1970), Abdul'alâ es-Sebzvârî (1911-1993) ve Hüseyin el-Hillî'den (1891-1974) eğitim görmüştür. Hayatı boyunca İran, Irak, Pakistan ve Afganistan arasında ilmi faaliyetlerini sürdürmüştür.²

1954 yılından sonra 12 sene boyunca ilim havzasında eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunup fakih ve müctehid seviyesine yükselen Asif Muhsinî, eğitimini tamamladıktan sonra memleketinde dinî tebliğ ve irşat faaliyetlerinde bulunmak için 1966 yılında Afganistan'ın en büyük dördüncü şehri sayılan ve nüfusunun yaklaşık olarak %10'u Şîilerden oluşan Kandehar'a geri dönmüştür. Bu dönemde Kandehar ve Afganistan'da toplum etnik ve mezhebî gruplara ayrılmıştı. Bundan dolayı Muhsinî, hoşgörü kültürünü yaygınlaştırmak amacıyla etnik, mezhebî taassup ve aşırılıkla mücadele etmiş, toplumu birleşmeye, diyaloga, dinî ve milli birliğe davet etmiştir. Bu amaç doğrultusunda etnik ve mezhebî ayrılıkçı gruplarla iletişime geçen Muhsinî, gruplar arasındaki gerilim ve taassubu düşürmüştür. Bu yüzden dinî ve ulusal çevrelerde nüfuzlu ve saygın bir konum elde etmiştir.³

Muhsinî, dinin asrın diliyle anlaşılması için gençlere ve üniversite öğrencilerine önem vermiş ve İslam'a aykırı akımlardan ve düşüncelerden gelen tesiri gençlerden bertaraf etmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Toplum nazarındaki itibarından dolayı sosyal problemlerin çözümüne yönelik olarak muhtaç kişilere yardım etmiş, küsleri barıştırmış, kendisine yöneltilen sorulara cevap vermiş ve pek çok dinî, sosyal ve siyasi problemleri çözüme kavuşturmuştur.⁴

1980 yılında Afganistan'da Sovyet devrimi gerçekleşince dinî liderler, komünizmin ve ihtilal kuvvetlerinin hedefi haline gelmişti. Bu durum Asif Muhsinî'nin Afganistan'ı terk etmesine neden olmuştur. Suriye'ye giderek Şam'da Hz. Peygamberin kızı Zeyneb'in (ö. 8/629) kabrine yakın bir yere yerleşmiştir. (1398/1978).⁵ Ancak Afganistan'daki siyasi gelişmeler onun ilimle meşgul olmasına izin vermemiştir. Birkaç aylık Şam serüveninden sonra İran İslam Cumhuriyeti'ne gitmiştir. Orada Afganistanlı âlimleri, ilim talebelerini ve göçmenleri uyararak Sovyet devrimine karşı çıkmak ve ülkelerini komünizmin tahakkümünden kurtarmak için direnmeye davet etmiştir. İran'da İslamî Cihad Hareketi'nin başkanlığını yürüttüğü *Hizbu'l-Hareketi'l-İslamiyyeti'l-Afganiyye* (Afgan İslam Hareketi Partisi) ismiyle bir parti kurmuştur (1399/1979).⁶ O, binlerce Afgan gencinin Sovyet işgaline karşı direnip savaşması için imkân ve koşulları hazırlamıştır. Bu doğrultuda yüzden fazla askerî birlik kurarak bu birliklerin faaliyetlerine rehberlik etmiştir. Bu askerî mücadelenin yanında Sovyet ihtilalini kınamak, dünyaya ihtilalin olumsuz sonuçlarını göstermek, Afgan halkının maruz kaldığı tehlikelere

² Haydar Hubbullah, *Nazariyyetu's-Sunne fi'l-Fikri'l-İmâmiyyi's-Şîi*. (Beyrut/Lübnan: el-İntişârü'l-Arabî, 2006), 577; Muhammed Asif Muhsinî, *Meşraatu Bihâri'l-envâr*, (Beyrut/Lübnan: Müessesetu Arif li'l-matbuat, 1426/2005), Mukaddime, 1/↔; a. mlf., *Buhûs fi ilmi'r-ricâl*, (Kum/İran: Merkezu'l-Mustafa el-'Alemî, 1389/1969), 449-451; <https://ar.wikishia.net/view> (Erişim: 12.05.2022).

³ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ↔; a. mlf., *Buhûs*, 450.

⁴ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ↔.

⁵ Aynur Uraler, Zeyneb'in Şam'da veya Kahire'de medfun olduğu iddiasının doğru olmadığını belirtir. Bkz. Aynur Uraler, "Zeyneb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2013), 44/355-6.

⁶ <https://ar.wikishia.net/view>.

dikkat çekmek, halkı uyarmak ve bilinçlendirmek maksadıyla *Temeddün* adında bir televizyon kanalı kurmuştur.⁷

Asıf Muhsinî, Afgan halkını komünist fikirlerin etkisinden korumak, İslamî inançları ve dinî anlayışı hâkim kılabilmek için fikrî ve kültürel çabalarının yanında Afgan toplumunun mücadelesinde ilk saflarda yer almıştır. Bu amaçla çeşitli konferanslar vermiş ve devlet törenlerinde bulunmuştur. Muhsinî, siyasi olarak Afganistan'ın bağımsızlığı için tek başına mücadele etmemiş, İran ve Pakistan gibi komşu İslam ülkelerin desteklerinden de faydalanmıştır. Bununla birlikte hem Afgan halkının maslahatına hizmet etmek hem de hareketlerinin şerî ölçütlere uygun olmasını sağlamak için pek çok sıkıntı ve probleme göğüs germiştir.⁸

Afganistan'da komünist rejiminin düşmesi ve Sovyet işgal güçlerinin çekilmesinden sonra ülkeyi yönetmek için cihatçı gruplar başkanlığında bir başkanlık meclisi kurulmuştur. Bu mecliste Asıf Muhsinî, başkanlık meclisinin resmi sözcüsü olarak seçilmiş ve ona yakın birçok parti yetkilisine bakanlık görevi verilmiştir (1412/1996).⁹ Zamanla cihatçı gruplar arasında ihtilaflar çıkmış ve bu ihtilaflar artarak aralarında çatışmalara neden olmuştur. Bu durum karşısında Asıf Muhsinî, tarafları birbirine yakınlaştırmak, birleşmeye çağırmak ve barışçıl diyaloga davet etmek için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak bu çabalar yetersiz kalmış ve iktidarı ele geçirmeye çalışan Taliban hareketinin ortaya çıkışını engelleyememiştir.¹⁰

Afganistan'daki kaos ortamı Asıf Muhsinî'nin siyasi faaliyetlerini askıya almasına neden olmuştur. Yerel halkın birbiriyle çatıştığı iç savaştan uzak durmak isteyen Muhsinî, Afganistan'ın başkenti Kabil'i terk edip Pakistan'ın İslamabad şehrine yerleşmiştir. İslamabad'ta kitap telifine, ilmî araştırma ve incelemelere başlayarak tekrar ilmî faaliyetlere dönmüştür. Ayrıca toplumu dinî ve siyasi açıdan bilinçlendirme çalışmalarına devam etmiştir.¹¹ Pakistan'dan sonra İran'ın Kum şehrine giderek fıkıh ve ricâl alanında araştırmalar yapmıştır. Burada Afganistan'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiştir. Taliban hükümetinin düşmesinden sonra yeni dönemde Afgan halkının yanında yer almak için tekrar Kabil'e dönmüştür. Asıf Muhsinî, başkent Kabil'de tedavi gördüğü hastanede 5 Ağustos 2019 yılında vefat etmiştir.¹²

Asıf Muhsinî'nin dinî ilimlerde en belirgin özelliği hadis ve rivayetlerin senedlerine önem vermesi ve ricâl ilmindeki çabalarıdır. O, bu yüzden pek çok âlim ve fakihî sened ve ricâl alanında mütesâhil (titizlik göstermeyen) davrandıkları için eleştirmiştir. Ona göre sened ve ricâlin ihmal edilmesi fıkhi ve fikri çıkarımların sağlam esaslara bina edilmesine engel olmaktadır.¹³ Hadis ve rivayet alanındaki çabaları sayesinde sened ve ricâl alanında pek çok ilmî çalışma ortaya koymuştur. Bunların başında *Buhûs fî ilmi'r-ricâl* ve *Meşraatu bihâru'l-envâr* gibi eserleri gelmektedir. Bu eserlerin yanı sıra Şîa'da muteber sayılan hadisleri bir araya getirdiği *Mu'cemu'l-ehâdisi'l-mu'tebera* adlı kapsamlı hadis külliyyatı önemli eserleri arasında zikredilebilir. Onun bu çalışması, sahih hadislerin bir araya getirilmesi hususunda önemli bir eksikliği gidermiştir. Hadis, kelim ve fıkıh alanında özellikle ricâl ve rivayet üzerindeki çabaları ile Afganistan'da döneminin ön plana çıkan isimlerinden biri olmuştur.¹⁴

Dinî faaliyetlerinin yanında Afgan gençlerinin yeni dönemde karşılaştığı sorunlara cevap vermek, toplumsal, kültürel ve ilmî hareketlere yer vermek amacıyla büyük bir projenin yapımına başlamış, Kabil'de *Havzatu Hatemu'n-Nebiyîn* kampüsünü inşa etmiştir. Bu kampüste hem erkek hem de kızlar için derslikler, büyük bir cami, kütüphane, dispanser, hüseyniyye¹⁵ ve konferans salonu bulunmaktadır.¹⁶

⁷ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ج, ٧; <https://ar.wikishia.net/view>

⁸ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ٢.

⁹ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ٢; <https://ar.wikishia.net/view>

¹⁰ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ٤.

¹¹ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ٤; <https://ar.wikishia.net/view>

¹² Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ٤.

¹³ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ٣, ٤.

¹⁴ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ٣.

¹⁵ Muharrem ayında Şiflerin matem törenlerini icra ettikleri yerlerin genel adı.

¹⁶ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, ٣.

Asif Muhsinî, döneminin muhakkik fakihlerin öncülerinden biridir. İlmî araştırmaları, kendine özgü görüşleri ve fıkhi konulardaki güçlü çıkarımlarıyla dinî ilimlerde seçkin bir yere sahiptir. Muhsin el-Hakîm, Seyyid el-Hûî gibi hocalarına son derece saygı duymakla birlikte onların görüşleri karşısında fıkıh ve usûl konularında sorgulayıcı bir araştırmacı olarak davranmıştır. Deliller ışığında onlara itiraz ve muhalefet etmekte tereddüt etmemiştir. O, yalnızca selef ulemaya uyan ve onlara muhalefet etmekten sakınan fakihleri eleştirmiştir. Herhangi bir fikhî konuda şöhretin veya icmân oluşmasını hüccet ve delil olarak kabul etmemiştir. O, fıkıhın muhtelif konularındaki şerî görüşün belirlenmesinde, akla ve örf anlayışına son derece önem vermiştir.¹⁷

Asif Muhsinî'nin ilim havzalarında yaygın fikhî konuların dışında ortaya çıkan iktisat, İslam hükümeti, İslam fıkıhında toprağın hükümleri, tıbbi konular, savaş, cihat hukuku ve kadın hakları gibi güncel fıkıh problemlerine de çözüm aradığı görülmektedir.¹⁸ Bu durum onun hem geleneksel hem de modern ilmi bir arada yürüttüğünü ve dinî ilimler alanındaki faaliyetlerinin yanı sıra siyasi ve toplumsal gelişmelere de dikkat ettiğini göstermektedir.

2. Eserleri

Asif Muhsinî, siyasi faaliyetlerinin yanı sıra İslami ilimler alanındaki faaliyetleri ile ön plan çıkmıştır. Fıkıh, hadis, ricâl ve kelam gibi ilimler alanında çok sayıda çalışma yapmasının yanında fikrî ve kültürel alanlarda da pek çok eser yazmış bir âlimdir. Bu çalışmada hadis ilimlerinde yazdığı eserleri aşağıda kısaca tanıtıldıktan sonra diğer önemli eserlerine sadece atıfla yetinilmiştir.

1. *Buhûs fi ilmi'r-ricâl*: Ricâlî önemseyen ve bu alanda uzmanlaşan Muhsinî, bu konuda Ayetullah el-Hûî'den (1899-1992), ricâl dersi almıştır. Bu derslerde edindiği bilgilere ek olarak uzun süren araştırmalar sonucu eserini hazırlamıştır. O, ricâl hakkında en önemli ve temel görüşlerini bu eserde zikretmiş, sika râvinin ortaya çıkarılması için külli kaideler ve muteber ölçütler ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca bu eserini temel alarak Şîa'nın en önemli hadis kaynaklarından sayılan *Bihâru'l-envâr*'ı sened tenkidi yönünden incelemeye çalışmıştır. Muhsinî bu eserinin sonunda muteber râviler, ihtiyatlı davranılmasını istediği râviler, zayıf ve meçhul râviler hakkında bir liste hazırlamıştır.

2. *Meşraatu bihâri'l-envâr* (2 cilt): Şîi ilim çevrelerinde dikkat çeken bu eseri 2000 yılından sonra yazmıştır. O, bu eseri Londra'daki ilim ehlinde bir kişinin İmâmiyye'deki rec'at¹⁹ hakkında senedi muteber rivayetler ışığında bir risale yazmasını istemesi üzerine kaleme almıştır. Eserde rec'at konusu hakkında detaylıca bilgi veren yazar ayrıca *Bihâru'l-envâr*'ın hadislerini sened yönüyle incelemiş bu doğrultuda eserinde, *Bihâru'l-envâr*'da muteber olan ve olmayan rivayetleri ayırt etmeye çalışmıştır.²⁰

3. *Mu'cemu'l-ehâdisi'l-mu'tebera* (8 cilt): Muhsinî'nin sened kriterlerine göre hazırladığı ve Şîa'daki muteber rivayetleri bir araya getirdiği bu eser 8 cilt halinde basılmış, içerisinde 11520 civarında hadis yer almıştır. Ancak bu eser *Meşraa* kadar baskı yapmamıştır.²¹

4. *Srâtu'l-Hak* (3 cilt): Muhsinî, kelam alanında pek çok eser yazmakla birlikte bu eseri en meşhuru ve en büyüğü sayılır. Üç cilt halinde basılmış olan bu eser, akide ve kelam ilminde telif edilen en güzel ve en kapsamlı eserlerden olmakla birlikte ilim ehli tarafından pek bilinmemiş ve gereken önem verilmemiştir.

Yukarıdaki eserlerinin yanı sıra Asif Muhsinî; *Adaletu's-sahâbe*, *Vahdetu'l-ümmeti'l-islamiyye*, *Takribu mezâhib*, *Hudûdu's-şeria: el-Muherremât ve'l-vâcibât* (4 cilt), *el-Erdü fi'l-fikh*, *el-Kadâ ve's-şehâdât*, *el-Fikh ve'l-mesâilu't-tibbiyye*, *ed-Damânatu'l-fikhiyye ve esbâbuhâ* gibi otuza yakın eser telif etmiştir. Bunların bir kısmını Arapça bir kısmını da Farsça yazmıştır.

¹⁷ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, 3.

¹⁸ Muhsinî, *Meşraa*, Mukaddime, 3.

¹⁹ Bazı Şîi gruplarına göre imâmın ölümünden veya gaybete girmesinden sonra zuhuru, İsnâaşeriyye Şîası'na göre ise kıyametin kopmasından önce imamların ve onlara zulmedenlerin yeniden dünyaya dönmesi anlamında bir terim. Bkz. İlyas Üzümlü, "Rec'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2007), 37/504.

²⁰ Muhsinî, *Meşraa*, 1/7; a. mlf. *Buhûs*, 453-456.

²¹ Hubbullah, *Nazariyye*, 579.

3. *Bihâru'l-Envâr*'ı Tenkit Metodu

Muhammed Bakır el-Meclisî'ye (ö. 1110/1698-99) ait *Bihâru'l-envârî'l-câmia li-düreri'l-eimmeti'l-athâr*, İmâmiyye'nin en büyük bilgi kaynaklarından biri olup tefsir, hadis, tarih, fıkıh, usul, lügat, ahlak, kelam vb. konuları içerisinde barındıran kapsamlı bir eserdir. Meclisî'nin tüm Şîî hadis rivayetlerini bir araya getirme iddiasıyla hazırladığı bu eserde hedefine tam olarak ulaştığı söylenemez. Örneğin fikhî rivayetlerin tamamını nakletmemiş, kendisiyle muasır Hür el-Âmilî'nin *Tafsilu vesâilu's-şîa'sı*yla yetinmiştir.²² *Bihâru'l-envâr*, Şîî rivayetlerinin tamamını toplama gayretiyle yazıldığı için sahih haberlerin yanı sıra bazı uydurma rivayetleri de içerisinde barındırmaktadır. Bu durum beraberinde hadislerin sıhhati hususunda birçok problemin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü *Bihâr* pek çok Şîî âliminin hadis kaynağı olduğu için Şîî âlimlerin bazıları eserlerine aldıkları ve naklettikleri haberlerin asıllarına ulaşmakta güçlük çekmiş *Bihâru'l-envâr*'dan nakillerde bulunurlarken hadislerin sıhhatine dikkat etmemişlerdir.²³

Kaynaklarının çeşitliliği sebebiyle Meclisî eserine pek çok zayıf ve uydurma rivayeti dâhil etmesinin yanı sıra âlimler bu rivayetleri farklı yönlerden tenkit etmişlerdir. Bu âlimlerin bir kısmı eserdeki rivayetlere sened yönünden bir kısmı ise metin ve kaynak yönünden yaklaşmışlardır. Zayıf ve uydurma olan bu rivayetlerin bir kısmı Meclisî'ye sahih yolların aksine yalnızca vicâde yoluyla ulaşmıştır. Öyle ki bazen kendisine ulaşan eserlerin hem müellifini hem de yazma eserin sahibini kendisi dahi bilmemektedir. Bilinen bu gerçeklikten ötürü Muhsinî, *Bihâru'l-envâr*'ı sened, ricâl, ve kaynak yönüyle incelemeye çalışmıştır.

Haydar Hubbullah, Muhsinî ile yaptığı bir söyleşide, Muhsinî'nin İmamiyye'nin hadis kaynaklarına yoğunlaşmasında doğruyu ortaya koyma gayesi taşıdığını belirtir. Bu gayesini gerçekleştirmek için de *Bihâru'l-envâr*'a yoğunlaşmıştır. Çünkü bu eser, İmâmiyye Şîa'sının en büyük hadis kaynaklarından biri olup kendisinden sonra yazılan hadis ve diğer alanlardaki kaynakların çoğu bundan faydalanmıştır. İşte bu yüzden Muhsinî *Bihâr*'daki rivayetlerin hak ve hakikatini ortaya koymak amacıyla imamlara zayıf ve uydurma rivayetlerin nispet edilmemesi için bu çalışmayı kaleme almıştır. Muhsinî, bu eserden önce İmâmiyye'nin tüm hadis kaynaklarından toplam 11500 muteber rivayeti bir araya getirdiğini ancak daha sonra eserde bazı eksiklikler görüp bu rivayetleri terk ederek *Bihâr*'a yöneldiğini açıklamıştır.²⁴ Muhsinî, bu ifadesine rağmen daha sonraki yıllarda söz konusu rivayetleri *Mu'cemu'l-ehâdisi'l-mu'tebera* ismiyle 8 cilt halinde yayınlamıştır.

Muhsinî, hadis metinlerinin içeriğine ve metin tenkidine önem vermiş *-Meşraa*'nın içeriğinden anlaşıldığı üzere- cerh ve tadil konusundaki uzmanlığından dolayı hadis ve rivayetleri ilk olarak sened tenkidi kriteri yönünden ele almıştır. Bundan dolayı *Bihâru'l-envâr*'ın hadislerine yaklaşımı hususunda metin ve muhtevadan ziyade senedlerine daha çok önem vermiştir. O, bu doğrultuda hadis incelemesinde hadisin senedinin tashihi, tenkidi ve kuvvetlendirilmesine öncelik vermiştir. Muhsinî'ye göre hadisin senedi batıl ise hadis reddedilir, ilkesel olarak o hadis incelemeye tabi tutulmaz. Hadisin senedi sahih ise bu durumda ilk olarak akla, daha sonra ise Kur'an'a arz edilir. Akla ve Kur'an'a muvafık hadisler kabul edilip onlarla amel edilirken muhalif olması durumunda ise hadis reddedilir.²⁵ Bu da Muhsinî'nin sened incelemesinden metin incelemesine doğru hareket ettiğini göstermektedir.

Muhsinî'ye göre masum imamlardan nakledilen rivayetler akla, Kur'an'a, icmaâ veya katî bir delile aykırı ise rivayetin ilk başta söyleyene nispet edilmesi ve kabul edilmemesi gerekir. Ancak rivayet söz konusu kriterlere muvafık ise bu durumda senedi sahih olup kendisiyle teâruz eden başka kuvvetli deliller yoksa rivayetin reddine veya terkine bir sebep bulunmamaktadır. Muhsinî'ye göre senedine itibar edilmemesi halinde râvi ister zayıf ister meçhul olsun rivayeti kabul edilmez. Çünkü bu rivayet fasık ve meçhul râvilerin sözlerindedir. Muhsinî, bu ifade ile Meclisî'yi tenkit etmiştir. Bu tür rivayetlerin tezkib veya terk edilmesini doğru bulmamakla birlikte, rivayetin ilk söyleyene nispet edilmesi gerektiğini ancak hüccet olarak kullanılamayacağını belirtmiştir.²⁶

²² Muhsinî, *Meşraa*, 1/6.

²³ Mustafa Öz, "Bihâru'l-envâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1992), 6/139-141.

²⁴ Hubbullah, *Nazariyye*, 783.

²⁵ Muhsinî, *Meşraa*, 1/121, 464.

²⁶ Muhsinî, *Meşraa*, 1/464.

Muhsinî'ye göre fikhî olan ve olmayan rivayetler arasında hiçbir fark yoktur. O, siyasi, fikrî ve ahlaki konulardaki rivayetlerin fikhî rivayetlerden hiçbir farkı olmadığını bu tür rivayetlerin delil ve hüccet açısından tüm şartları taşımaları gerektiğini ifade eder. Aynı şekilde bu tür rivayetlerin de senedlerinin sahih ve günümüze ulaşma yollarının hatalardan korunmuş olması gerekir.²⁷ Ulema arasında yaygın pek çok rivayetin zayıf olmasını umursamaksızın Ehl-i Beyt'e nispet edilmesini tenkit eden Muhsinî, bu düşüncesi ile tenkitçi bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Fukahânın fikhî rivayetlere yoğunlaşmasına değinen Muhsinî, ilmî çevrelerde yaygın olarak bulunan ahlak içerikli eserlerin aynı titizlikle incelenmediğinden yakınır. Ona göre ahlak içerikli eserlerde pek çok uydurma rivayet bulunmakta, çoğunun kaynağı sûfî, irfanî kültüre ve Yunan mitolojilerine dayanmaktadır. Muhsinî'ye göre bu tür eserler Müslümanların geri kalmasına sebep olmaktadır.²⁸

Muhsinî'ye göre Hür el-Amilî'nin (ö. 1104/1693) *Vesâilu's-Şîa* adlı eseri Allâme el-Meclisî'nin (ö. 1110/1698-99) *Bihâru'l-envâr* isimli eserinden hadis ilimleri yönünden daha üstündür. Ayrıca Seyyid el-Burucirdî'nin (ö. 1875-1961) *Câmiu ehâdisi's-Şîa* adlı eseri de *Vesâil*'den üstündür. Ona göre *Bihârü'l-envâr* Şîa'nın hadis külliyyatı arasında en zayıfıdır.²⁹ Muhsinî bu iddiasını desteklemek için *Bihâr*'ı sened açısından incelemiş ve bazı tenkitlerde bulunmuştur. Muhsinî'nin tenkitlerinin bazıları şöyledir:

1. Muhsinî, bir rivayetin muteber olmadığını söylediğinde "senedin usulü'l-fikh ve ricâl alanındaki tüm şartları taşımadığı ve hüccet olmadığı" anlaşılması gerektiğini belirtir. Ona göre *Bihâr*'daki rivayetlerin çoğu sened yönünden muteber değildir. Buna rağmen o Meclisî'yi bu konuda eleştirmemektedir. Çünkü o, Barkî (ö. 274/888), Saffâr (ö. 290/903), Ali b. İbrahim (ö. 329/941) ve Hüseyin b. Said (ö. 254/868) gibi büyük hadisçilerin âdetinin böyle olduğunu belirtir. Hatta ona göre hiçbir hadis kitabının tamamı sened yönüyle sahih değildir.³⁰ Bununla birlikte bu durumun muteber olmayan rivayetlerin zikredilmesinde hiçbir faydanın bulunmadığı anlamı taşımadığını çünkü nasların bir araya gelmesi -zayıf da olsa- rivayetin manevî/icmâlî tevâtür derecesine veya karinelerle desteklenmesi ile kişide itmi'nân halini oluşturması durumunda tek bir zayıf hadisin itibar ve takviye edilmesini gerektirdiğini belirtir.³¹ Diğer bir ifade ile onun bu çalışması nihaî olmayıp nisbî bir tenkidtir. Çünkü o, rivayetleri sadece ricâl ve sened yönüyle incelemiştir. Bununla birlikte Muhsinî bazen bir babta zikredilen tüm zayıf isnadlara dikkat çekerek ortak paydadan hareketle -tevâtür veya yalandan uzak olması gibi- hadisin kuvvet kazanabileceğini belirtir.³²

Muhsinî, yalnızca hadisin metnine dayanılmasının, zayıf senedlere -ravisi zayıf, yalancı, gulûv ehli veya meçhul olan- dikkat edilmeksizin rivayette bulunmanın ve rivayetin Hz. Peygamber'e ve imamlara atfedilip rivayetin delil olarak kullanılmasının sakıncalı olduğunu belirtir. Nitekim pek çok din görevlisi ve davetçinin gulât ve yalancılardan nakledilen rivayetleri sahih gibi naklettiğini ifade eder. Bunun sonucunda dinî kültür, öğretiler, itikat ve ahlak gibi önemli hususlarda toplumun yanlış yönlendirildiği ve bu yüzden ilim ehlinin hadis rivayetlerini ve İslam öğretilerini hata ve kusurlardan arındırıp tashih etmesi gerektiğini vurgular.³³

2. Muhsinî, herhangi bir konuda senedi tenkit ettiğinde *Bihâr*'daki aynı rivayetin farklı bir senedi veya *Bihâr* dışında *Kütüb-i erbaa'*dan sahih bir senedi olabileceğine dikkat çekmiştir.³⁴ Bu durum, Muhsinî'nin çabasının nihaî olmadığını, aksine senedin zayıf olmasının rivayetin de zayıf olmasını gerektirmediğini, zayıf bir senedin farklı sahih bir senedi olabileceğini bundan dolayı da *Meşraa*'nın sonucunun nihaî olmadığını göstermektedir. Muhsinî, bu noktada Şîî âlimlerce iki yönden tenkit edilmiştir. Tenkit edenlere göre rivayetin ricâl ile ilgili kurallara göre zayıf kabul edilmesi halinde bile rivayetin itibara alınmasının terk edilmesine tercih edilmesi gerekir. Ayrıca Şîa ulemâsının çoğunluğunun mevsûk haberlere dayanmalarını Meclisî'nin senedleri ihmal etmesinin bir gerekçesi

²⁷ Muhsinî, *Meşraa*, 1/16; Hubbullah, *Nazariyye*, 578.

²⁸ Muhsinî, *Meşraa*, 1/10-11; Hubbullah, *Nazariyye*, 578.

²⁹ Muhsinî, *Meşraa*, 1/6.

³⁰ Muhsinî, *Meşraa*, 1/9.

³¹ Muhsinî, *Meşraa*, 1/9.

³² Muhsinî, *Meşraa*, 1/9-10.

³³ Muhsinî, *Meşraa*, 1/10-11.

³⁴ Muhsinî, *Meşraa*, 1/8, 2/160.

olabileceğinden *Bihar'* da nakledilen rivayetlere güvenilmesi gerektiğini ifade ederler.³⁵ Eleştirenler bu ifadelerle Muhsinî'nin çabasının yersiz olduğuna ve dikkate alınmaması gerektiğine dikkat çekerler.

3. Muhsinî, senedin sıhhati ile metnin veya hadisin ortaya çıkışının sahih olmasını ayırt etmektedir. Ona göre senedin zayıf olması; metnin yalan, uydurma veya böyle bir rivayetin sadır olmadığını göstermediği gibi hadisin sened yönünden sahih kabul edilmesi de rivayetin ortaya çıkışına veya metnin sahih olduğuna tam bir gerekçe olamaz.³⁶ Muhsinî'nin bu ifadesiyle klasik hadis anlayışıyla örtüşmektedir.

4. Muhsinî, incelediği hadislerde *Bihâr'*daki bab başlığını, cilt numarasını ve sayfa sayısını vermektedir. O, her babta sahih rivayetlerin numarasını belirtmektedir. Örneğin 5, 7 ve 14 numaralı hadislerin sened yönüyle muteber olduğunu, rakamını belirtmediği rivayetlerin ise zayıf olduğunu bildirmektedir. Bu yöntemi eserin tamamında uygulamış ve eserin mukaddimesinde bu durumu açıkça belirtmiştir.³⁷ Buna göre Muhsinî'nin çalışmasında *Bihâr'*ın sahih rivayetlerinin çok az olduğu söylenebilir. Muhsinî, muhtemelen bazı konulardaki hadisler hakkında tam karar veremediğinden bazı yerlerde yorum yapmamıştır. Çünkü genellikle *Kütüb-i erbaa'*nın ricâlini esas almıştır. Diğer hadis kaynaklarındaki ricâli değerlendirmemiştir. Bu da Muhsinî'nin çalışmasının tenkit edilmesini gerektiren bir husustur.

Muhsinî eserinde sened tenkidi ile ilgili bilgiler vermesinin yanında çeşitli vesilelerle ayet ve hadislerin şerhine de değinmektedir. Hadislerin sened yönünden durumunu belirttikten sonra konuyla bağlantılı olarak siyasi, ahlaki, kelamî, felsefi ve fikhî gibi konular hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Bu durum Muhsinî'nin eseri yazma sebebinden sapsmış olduğunu göstermekle beraber okuyucuları farklı disiplinlerde bilgilendirme gayesini de güttüğünü göstermektedir.

5. Muhsinî'nin üzerinde durduğu en önemli hususlardan biri de Allâme el-Meclisî'nin eline ulaşan kaynakları münâvele³⁸ ile değil daha çok vicâde³⁹ yoluyla elde ettiğidir. Ona göre Hür el-Âmilî gibi Meclisî de kitapları sokaklardan ve çarşılarından temin etmiş hatta hiçbir kitabı münâvele yoluyla elde etmemiştir. Şîî hadis ehline göre vicâde yoluyla alınan hadisler muteber olmayan mürsel hadisler gibidir. Ancak Muhsinî'ye göre kitabın meşhur olması veya günümüze ulaşma yollarının sıhhati iddia edilse bazı âlimlerin varsayımlarıyla veya nüshanın sahih yollarla ulaştığına dair delil ve karinelerin göz önünde bulundurulmaması halinde eserin sıhhatine hükmedilemez. Muhsinî, kitabın meşhur olması ile yazma nüshanın sağlam yollarla daha sonrakilere ulaşmasını birbirinden ayırmaktadır. Çünkü istinsâh edilen esere sonraki zamanlarda ilave veya eksiltmelerin yapılması mümkündür.⁴⁰ Muhsinî bu ifadesiyle *Bihâr'*daki rivayetlerin büyük bir çoğunluğunun zayıf olduğunu hissettirmektedir. Ona göre kaynakların icâzet⁴¹, münâvele ve vicâde gibi yollarla alınması, rivayetin veya kaynağın sıhhatine bir delil olup olmayacağına dair fikir vermektedir.

Muhsinî, Meclisî'nin eserini hazırlarken dört yüzü Şîî ve yüzü Sünnî kaynak olmak üzere toplam beş yüz kaynaktan beslendiğini kabul etse de Meclisî'nin bu kaynakları kullanmasını sınırlı görmektedir. Çünkü Meclisî rivayetleri daha çok seksen civarındaki kaynağa dayandırmaktadır. Dolayısıyla Meclisî sınırlı sayıdaki bu kaynaklara müracaat ettiğini göstermektedir.⁴²

³⁵ Mehdî Hüseyinî Kumî, "Difâ' ez rivayâti Bihâr'u'l-envâr (nakdu Kitabu Meşraatu'l-bihâr)", (Tahran: Mecelletu ulûmi hadis, sayı 29, 1382/1962), 89-90.

³⁶ Muhsinî, *Meşraa*, 1/32.

³⁷ Muhsinî, *Meşraa*, 1/7.

³⁸ Hadis terimi olarak "hocanın kendi rivayetlerini içeren nüshayı rivayet etmesi için öğrencisine vermesi veya o nüshanın kendine ait olduğunu onaylaması" demektir. Salahattin Polat, "Münâvele" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2020), 31/570-1.

³⁹ Hadis terimi olarak "bir râvinin bizzat ulaşmadığı yahut ulaşmış olsa da kendisinden hadis semâ etmediği, ayrıca icâzet vb. yetkiler de almadığı bir hocanın hattıyla yazılmış hadislerin kaydedildiği metinleri bulması veya bunları satın alma gibi yollarla elde etmesi" demektir. Halit Özkan, "Vicâde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2013), 43/100.

⁴⁰ Muhsinî, *Meşraa*, 1/23.

⁴¹ Hadis terimi olarak icâzet "Hocanın, rivayet hakkına sahip olduğu hadisi/hadisleri veya hadis kitabını, rivayet etmesi için bir kimseye sözlü veya yazılı olarak izin vermesi, rivayet hakkını devretmesi" demektir. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstihlali Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV, 2011), "İcâzet", 123.

⁴² Muhsinî, *Meşraa*, 1/21.

Muhsinî, nüshanın sonradan gelen kişinin yanında bulunması ile günümüzde mevcut bulunan nüshanın asıl sahibine ve müellifine aidiyeti meselesini birbirinden ayırmaktadır. Muhsinî, hangi eserin hangi müellife ait olduğunu tespit için Tûsî'nin (ö.460/1067) *Fihristi*'ni ve Necâşî'nin (ö. 450/1058) *Ricâl*'ini kullanmaktadır. Ona göre bu iki kaynakta yer alan eserler ve müellifleri doğru kabul edilirken bu iki eserde bulunmayan veya teyit edilemeyenler doğru ve güvenilir değildir. Bu durumda o, İmâmiyye Şîa'sının hadis kaynaklarının büyük bir bölümünü itibar ve kıymetten düşürmektedir. Muhsinî'ye göre Tûsî'nin *et-Tehzîb*'inin ve *el-İstibsâr*'ının meşyehasında yer alan senedler muteber kabul edilirken *el-Fihrist*'teki senedlere ise itibar edilmez.⁴³

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Muhsinî, muteber olmayan rivayetlerin; ya hem kaynak hem de sened, ya da sadece sened veya kaynak yönüyle muteber olmayabileceğini belirtir. Örneğin bir kitapta zikredilen rivayetin imamlara ulaşması muteberdir ancak müellifin kendisi meçhûlül-hâl veya sika olup kitabın kendisine aidiyeti sabit değildir. Bu kitap daha sonra yazılan hadis kaynaklarına münâvele, muan'an⁴⁴ gibi muttasıl bir senedle ulaşmamıştır. Buna göre Muhsinî, günümüz nüshalarına veya Meclisî'ye ulaşan nüshalara itibar edilmemesi gerektiğini açıkça zikretmiştir.⁴⁵ Muhsinî *Bihâru'l-envâr*'ın kaynaklarından olup günümüzde tahkiki ve tashihi yapılan pek çok eser ismini vermekte ve onları tenkit etmektedir. Ona göre rivayetlerin senedleri, eserin müellife aidiyeti veya günümüze sağlam yollarla ulaşması gibi problemlere sahip eserler şunlardır:

1. Ali b. Ca'fer'e (ö. 210-220/826-836) ait *Kitâbu'l-mesâil*: Ali b. Ca'fer, İmam Musa b. Ca'fer el-Kazım'ın (ö. 183/799) kardeşidir. Muhsinî'ye göre bu eserdeki senedlerin tamamı hem mürseldir hem de ricâli dikkatsiz kişilerden oluşmaktadır. Rivayetler mürsel olduklarından dolayı hadislerinin hücciyetinden bahsedilemez. Ona göre eserin sahih bir şekilde Meclisî'ye ulaşması, Ali b. Ca'fer'e aidiyetinin tespiti için yeterli değildir. Muhsinî, bu tespitini çağdaş Seyyid Ali es-Sistânî'ye ait ifadelerle desteklemektedir.⁴⁶

2. Ahmed b. Muhammed el-Barkî'ye (ö. 274/888) ait *Kitabu'l-mehâsin*: Muhsinî'ye göre Tûsî ve Necâşî el-Barkî'yi sika kabul etseler de Necâşî bu eseri yalnızca bir senedle nakletmiştir. Eserin Barkî'ye aidiyetinde problem görmeyen Muhsinî, içerisinde râviler tarafından eklemeler yapılmasından dolayı eserin muteber olmadığını belirtmiştir. Muhsinî, eserdeki bölümlerden 87 tanesinin Tûsî'nin meşyahasında bulunduğunu ifade ederek sadece bunlara itibar edileceğini vurgulamıştır. Muhsinî'ye göre eserin Meclisî ve Hür el-Amilî'ye vicâde yoluyla ulaşmasından dolayı esere itibar edilmesi doğru değildir.⁴⁷

3. Ali b. İbrahim el-Kummî'ye (ö. 329/941) ait *Kitâbu't-tefsir*: Muhsinî'ye göre Meclisî ve Hür el-Amilî bu eseri vicâde yoluyla elde etmişlerdir. Eserin Meclisî'ye sahih bir isnadla veya kişiyi itmi'nâna götüren bir karine ile ulaşmaması gibi hususlar, Muhsinî'yi bu eseri tenkit etmeye sevk etmiştir. O, bu eserin diğer eserlerden daha problemlili olduğunu ve muteber sayılamayacağını çünkü eserin müellife aidiyetinde problem bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre eserin yazardan sonra yüzyıllar geçse de basılmaması ve bu eserdeki rivayetleri ile Ebu'l-Carûd ez-Zeydî'nin (ö. 150/767) eserindeki rivayetleri bir araya getiren kişinin belli olmaması gibi sebeplerden dolayı eser muteber değildir. Dolayısıyla bu eser, hadis ilimleri açısından kaynak özelliği taşımaz.⁴⁸

4. Muhammed b. Hasan es-Saffâr'a (ö. 290/903) ait *Besâiru'd-derecât*: Muhsinî'ye göre Hür el-Amilî'ye ve Meclisî'ye eserin hiçbir nüshası ne muan'an ne de muttasıl bir şekilde ulaşmamıştır. Ona göre bu eserin yazma nüshalarının Meclisî'ye kadarki süreçte nerde olduğu, Saffâr'a nispet edilen küçük ve büyük *Besâir*'den hangisinin meşhur olduğu ve âlimler arasında yaygın olup olmadığı bilinmediğinden esere güvenilemez.⁴⁹

⁴³ Muhsinî, *Buhûs*, 374-377.

⁴⁴ İcâzet yoluyla alınmış hadisin naklinde kullanılan bir terim (özellikle muteahhirûn hadisçiler bu durumda kullanmışlardır.) Bkz. Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, "An", "muan'an", 24, 190.

⁴⁵ Muhsinî, *Meşraa*, 1/14.

⁴⁶ Muhsinî, *Meşraa*, 1/14-15; a. mlf. *Buhûs*, 420.

⁴⁷ Muhsinî, *Buhûs*, 424-5; a. mlf. *Meşraa*, 1/14-15.

⁴⁸ Muhsinî, *Meşraa*, 1/14-15; a. mlf. *Buhûs*, 72-75, 428-9.

⁴⁹ Muhsinî, *Buhûs*, 426-7; a. mlf. *Meşraa*, 1/14-15.

5. Hüseyin b. Said el-Ehvâzî'ye (ö. 254/868) ait *Kitâbu'z-Zühd*: Muhsinî'ye göre Meclisî'nin bu eseri Hüseyin veya Ahmed'e nispet etmesi söz konusu eserin Meclisî'ye muttasıl bir silsile ile ulaşmadığını göstermektedir. Muhsinî, Meclisî'nin kendi kanaatine göre eserin sıhhatine kani olduğu için ve eseri vicâde yoluyla elde ettiğinden eserin hücciyetinden bahsedilemeyeceğini belirtmiştir. Bu durumda onun kanaatini paylaşmayan kimselerin *Kitâbu'z-Zühd*'le amel etmesinin düşünülemediğini ve eserde tahrifatın yapılmasının mümkün olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁰

6. Ahmed b. Muhammed'e (ö. 274/888) ait *Kitâbu'n-Nevâdir*: Muhsinî eserin müellife aidiyetinde problem bulunmadığını ve muteber olduğunu kabul etmekle birlikte Meclisî'ye muteber bir senedle ulaşmadığını iddia etmektedir. Bu yüzden Muhsinî, ne günümüzde matbu bulunan nüshalarına ne de Muhaddis en-Nurî'nin *el-Müstedrek*'te, Hür el-Amilî'nin *Vesâil*'de Meclisî'nin *Bihâr*'daki nakillerine değer vermemiştir.⁵¹

7. Abdullah b. Ca'fer el-Himyerî'ye (ö. 310/923) ait *Kurbu'l-isnâd*: Muhsinî'ye göre Meclisî'nin eseri nispet ettiği isimleri karıştırması, onun bu eseri vicâde yoluyla bulduğunu ve ondan nakillerde bulunduğunu gösterir. O, eserin günümüze sahih yollarla ulaşip ulaşmadığının bilinmemesinden dolayı günümüzdeki nüshalarının bir kıymetinin olmadığını savunmuştur. Hocası Seyyid Burûcirdî'den nakledilmiş olan "Bu eserdeki rivayetler yalnızca başka rivayetleri desteklemek için kullanılabilir. İstidlal konusunda kullanılması doğru değildir" şeklindeki görüşü desteklemiştir.⁵²

8. Şeyh Müfid'e (ö. 413/1022) ait *İrşad* ve *Emâlî*: Muhsinî, *İrşad*'a dayanılmasında ciddi bir problem görmezken *Emâlî*'de ise aidiyet yönüyle ciddi bir kaygıya sahip olduğunu belirtmiştir.⁵³

9. Tûsî'ye (ö. 460/1067) ait *Emâlî*: Muhsinî'ye göre günümüze ulaşan eserin Tûsî'ye mi yoksa oğluna mı ait olduğu şüphelidir. Ona göre her halükarda bu eser geç dönem muhaddislerine sahih bir senedle ulaşmamıştır. Bu durumda Meclisî'nin rivayetlerinde mutmain olunursa amel edilebilir. Aksi durumda bu rivayetlerde tevakkuf etmek gerekir.⁵⁴

11. Şeyh Müfid'e (ö. 413/1022) ait *Kitabu'l-ihtisâs*: Muhsinî'ye göre sahabe ve imamlarla ilgili kapsamlı bilgileri içeren bu eserin Şeyh Müfid'e aidiyetinde şüphe vardır. Dolayısıyla rivayetlerine itibar edilmez.⁵⁵

12. Kutbuddin Said b. Hibetullah er-Ravendî'ye (ö. 573/1178) ait *Kıyasu'l-enbiyâ*: Muhsinî'ye göre eserin müellife aidiyetinde problem olup Meclisî'ye sahih bir senedle ulaşmamıştır. Ona göre bu eserde Şeyh Saduk'tan yapılan nakillerin çoğu muteber olmayıp araştırılma ve incelenmeye muhtaçtır. Çünkü çoğu rivayet Şeyh Saduk'a nispet edilmişse de Şeyh Saduk'un eserlerinde bu rivayetlerin tamamı bulunmamıştır. Bu durum bile eserin eleştirilmesini gerektirir.⁵⁶

Muhsinî'ye göre bu eserler Meclisî'ye icâzetli münâveyleyle değil sadece vicâde yoluyla ulaşmıştır. Muhsinî, Meclisî'nin *Bihâr*'ın mukaddimesinin birinci ve ikinci faslında bazı müelliflerin isimlerine ve eserlerin aidiyetine dair tespitte bulunma çabasını takdir eder. Müellif ve eser isimlerinin tamamının verilmemesini de Meclisî'nin eline ulaşan eserlerin muteber olmayan yollarla ulaşmasından kaynaklandığını düşünür.⁵⁷

6. Muhsinî, arefe günü okunan dua gibi çok uzun rivayetlerde şüpheye düşmüştür. Ona göre bu tür uzun rivayetlerin ancak konuşma anında yazıldığına dair bir karine bulunursa kabul edilir. Bundan dolayı Muhsinî, bu uzun rivayetlerde ihtiyat ilkesini dikkate almıştır.⁵⁸ Aynı şekilde Muhsinî silsilenin kopukluğunu gerekçe göstererek Hz. Peygamber öncesi dönemlerde peygamberler tarihi ile ilgili rivayetleri bizzat Hz. Peygamber tarafından nakledilmişse kabul etmiştir.⁵⁹ Yine Muhsinî, tıp ile ilgili rivayetlerin çoğunluğunu zayıf kabul etmektedir.⁶⁰

⁵⁰ Muhsinî, *Buhûs*, 420-1; a. mlf. *Meşraa*, 1/14-15.

⁵¹ Muhsinî, *Buhûs*, 421-4; a. mlf. *Meşraa*, 1/14-15.

⁵² Muhsinî, *Buhûs*, 427-8; a. mlf. *Meşraa*, s. 26-27.

⁵³ Muhsinî, *Buhûs*, 434; a. mlf. *Meşraa*, 1/14-15.

⁵⁴ Muhsinî, *Meşraa*, 1/14-15; a. mlf. *Buhûs*, 436.

⁵⁵ Muhsinî, *Meşraa*, 1/14-15, 27-30.

⁵⁶ Muhsinî, *Buhûs*, 403, 436-7.

⁵⁷ Muhsinî, *Buhûs*, 510; a. mlf. *Meşraa*, 1/22-23.

⁵⁸ Muhsinî, *Meşraa*, 1/280, 281, 291.

⁵⁹ Muhsinî, *Meşraa*, 1/281.

⁶⁰ Muhsinî, *Meşraa*, 2/308.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı göre Muhsinî'nin İmâmiyye'nin hadis kaynaklarında ve nüshalarında ortaya attığı bu iddialar, ister istemez insanı "Bu durumda nüshanın müellifine ait ve sahih olduğunu ispat etmek için uyulması gereken ölçütler nelerdir?" gibi sorular sormaya sevk etmektedir.

Muhtemelen Muhsinî bu tür sorulara maruz kalacağını düşünmüştür ki bu soruya karşılık günümüze ulaşan kadim eserlerin tashihi için şu dört şartı gerekli görmüştür:⁶¹

1. Eserin sika bir müellife aidiyetinde bir ihtilafın bulunmaması
2. Eserin Hür el-Âmilî ve Allâme el-Meclisî'ye kadarki dönemde ulema arasında meşhur olması ve esere yalan ile uydurmaların karışmamış olması
3. Tûsî'nin öncesinde olan bir müellif ve eser ise bunu Tûsî'nin teyit etmiş olması, eserin insanlar arasında meşhur olması, esere yalan ve uydurmaların eklenmediğinden emin olunması
4. İlim ehli arasında esere ziyade veya eksikliklerin eklendiği iddiasının bulunmaması gerekir.

Muhsinî'ye göre bu şartların tamamını taşıyan eserlere itimat edilmesinde bir sakınca yoktur. Ayrıca günümüzde mevcut nüshanın müellifin asıl nüshasına muvafık olması ile esere ekleme ve eksiltmenin -az-çok olmaksızın-bulunmaması gerekir. Söz konusu yukarıdaki maddelerle hadis ve sünnet kaynaklarına eleştirel bir bakış açısıyla bakılabileceğini savunan Muhsinî, bu kriterler sonucunda *Bihâru'l-envâr*'ın rivayetlerinin çoğunun zayıf olduğu sonucuna varmaktadır. Buna rağmen Muhsinî, *Bihâr*'daki hadislerin kullanılabileceğini ancak nakilde bulunanların kesin lafızlarla rivayetleri imamlara nispet etmemelerini ve temriz sigalarıyla rivayet etmeleri gerektiğini ifade ederek nakilde bulunanlardan ihtiyatlı davranmalarını istemektedir.⁶²

Asif Muhsinî'ye göre İmâmiyye Şîa'sında senedi zayıf olduğundan dolayı pek çok meçhul rivayet bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmının râvisi ya zayıftır ya da meçhuldür. Ona göre bu durum rivayetin uydurma olmasını gerektirmez. Bu tür râvilerden nakilde bulunan din görevlileri kesin lafızlarla hadisi nakletmemeli, aldığı eserin ismini ve müellifini özellikle zikretmelidir.⁶³

Muhsinî, takip ettiği yöntemle Şîi hadis kaynaklarının incelenmesini gerekli görmektedir. Bu incelemenin eserlere güvenin sarsılmasına yol açacağı endişesini taşıyan kişilere de hak vermemektedir. Ona göre bu endişeleri taşıyan kimseler, Şîa'nın hayal âleminde kalmalarını gerçek hayattan uzak yaşamalarını istemektedir. Oysa Muhsinî, İslam dininin hak olduğunu Peygamber'e ve imamlara yalan sözlerin nispet edilmesinin kabul edilemeyeceğini belirtir. Muhsinî'ye göre Meclisî'nin hatalı davranmasının eleştirilmesi insanların aldanmasından ve sapıtmasından evladır. Dolayısıyla hadiste yalancılara ve hadis uyduranların tespit edilmesi gerekir.⁶⁴

İmamlarla ilgili *Bihâr*'da tespit edilen bazı zayıf hadisleri ortaya koymakla kendisinin imamlara karşı olmayacağını savunan Muhsinî, ilgili rivayetlerin hem senedlerinin zayıf olması hem de Şîi âlimlerin tenkitlerinin kendisini doğruladığını ifade eder. Örneğin imamlarla ilgili olan hadislerin bir kısmının zayıf olduğunu iddia etmekle birlikte pek çoğunun da sahih olduğunu savunmaktadır.⁶⁵

Muhsinî her ne kadar *Bihâr* üzerinde yoğunlaşmışsa da *Buhûs fi ilmi'r-ricâl* isimli eserinde Feyz el-Kâşânî'nin (ö.1090/1679) *el-Vâffî'si*, Hür el-Amilî'nin (ö. 1104/1693) *Vesailu's-Şîa'sı*, Muhaddis en-Nurî'nin (ö. 1320/1902) *Müstedreku'l-vesâil*'i gibi pek çok hadis mecmuasını sened ve kaynak yönüyle eleştirmiştir. Râvilerin durumunun tespitinde pek çok tabakât kitabından faydalansa da daha çok Necâşî'nin (ö. 450/1058) *Ricâl*'ini ve Tûsî'nin *Fihrist*'ini kullanmaktadır.

Sonuç

Siyasi ve dinî bir kimliğe sahip Afganistanlı Şîi bir âlim olan Asif Muhsinî, ricâl ve sened alanında uzmandır. Şîi hadislerine daha çok bu iki yönden yaklaşmış ve çalışmalarına bu alanları temel alarak yoğunlaşmıştır. *Bihâr*'a yönelik çalışması bazı ilmî çevrelerde önemli kabul edilirken bazıları ise bu

⁶¹ Muhsinî, *Buhûs*, 438; a. mlf. *Meşraa*, 2/493-495; a. mlf. *Mu'cemu'l-ehâdisi'l-mu'tebera*. (Kum/İran: Daru'n-neşri'l-edyan, 1394/1974), 8/637.

⁶² Muhsinî, *Buhûs*, 438; Hubbullah, *Nazariyye*, 784.

⁶³ Hubbullah, *Nazariyye*, 784.

⁶⁴ Hubbullah, *Nazariyye*, 784.

⁶⁵ Hubbullah, *Nazariyye*, 784-5.

çalışmaya karşı tavır almıştır. O, *Bihâr*'ın rivayetlerini sened ve ricâl tenkidi üzerinden ele almış ve eserdeki çoğu rivayetin zayıf olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte Muhsinî çoğu Şîf düşünürün aksine ilmî hakikatlerin ortaya konulması için Şîa'nın en temel hadis eserleri sayılan *Kütüb-i erbaa*'nın da sened ve ricâl yönüyle çalışılmasını önermiştir. Ayrıca Şîa'da hâkim olan klasik düşüncenin aksine davranarak klasik hadis kaynakları dâhil tüm hadis kaynaklarının eleştirel olarak inceleme konusu edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Asıf Muhsinî, ricâl tenkidine yönelik eğiliminden dolayı *Bihâr* üzerindeki çalışmasında yine ricâle dayanarak hüküm vermiştir. *Buhûs fi ilmi'r-ricâl* ve *Meşraa*'nın muhtevasına bakıldığında Muhsinî'nin ricâl tenkidine çok önem verdiği görülmüştür. Ricâl hakkındaki bu eğilimi Muhsinî'yi bazen müteşeddit olmaya sevk etmiştir. Bu hususta hocası el-Huî'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Çünkü Muhsinî genellikle hocasının görüşleriyle amel etmektedir. Muhsinî'nin sened yönüyle *Bihâr* üzerindeki çalışması her ne kadar eserde pek çok zayıf rivayet olduğunu tespit etse de bu tespitlerinin içtihadî olduğunu ve başka kaynaklarda sahih senedinin olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Onun bu hususta ihtiyatlı bir dil kullanması görüşlerinin başkaları tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmesine engel olmuş ve bu durum Muhsinî'nin takdir edilmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim onun *Bihâr*'a yaklaşımı sayesinde Haydar Hubbullah danışmanlığında *el-Mu'teber min Bihâri'l-envâr* isimli bir eserin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Asıf Muhsinî, rivayetlere dair şüphelerini bazı delil ve karinelere dayandırsa da bunların araştırılmaya ve teyit edilmeye ihtiyacı vardır. Çünkü bu eserler geçmişte ve günümüzde Şîa arasında son derece meşhurdur ve kaynak olarak kullanılmaktadır. Ayrıca *Bihâr*'ın dinî konularda insanları bilgilendiren ve yönlendiren otoriteler tarafından önemli bir müracaat kaynağı olması Asıf Muhsinî'nin çalışmasıyla eserin muasır Şîî kültüründeki otoritesinin kırılmasına sebep olduğu söylenebilir. Çünkü Muhsinî'nin tenkitleriyle *Bihâr*'daki birçok hadisin zayıf olduğu, kaynaklarının sıhhatinin tartışmalı olduğu ve bunların muteber olamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç itibariyle Muhsinî'nin hadis tenkit metodunun kriterlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Rivayette yer alan râvilerin sika olması
2. Râvilerin adalet ve zapt kusurlarından salim olması
3. Hadis metninin akla, Kur'an'a ve icmâa arz edilmesi
4. Hadisin alındığı kaynakların kendi döneminde meşhur ve maruf olması
5. Kaynakların daha sonraki nesillere icâzet, münâvele gibi güvenilir yollarla ulaşması
6. Kaynakların hata, kusur, ziyade ve noksanlıktan salim olması gerekir.

Kaynakça

- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2011.
- Uraler, Aynur. "Zeyneb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/355-356. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Özkan, Halit. "Vicâde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/100. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Hubbullah, Haydar. *Nazariyyetu's-Sunne fi'l-Fikri'l-İmâmiyyi's-Şîî*. Beyrut/Lübnan: el-İntişârü'l-Arabî, 2006.
- Üzüm, İlyas. "Rec'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/504-506. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Uyar, Mazlum. *İmâmiyye Şîasi'nda Düşünce Ekolleri: Ahbâriilik*. İstanbul: Ayışığı kitapları, 2000.
- Mehdî Hüseyinî Kumî, "Difâ' ez rivayâti Bihârü'l-envâr (nakdu Kitabu Meşraatu'l-bihâr)". Tahran: Mecelletu ulumi hadis. Sayı 29. (1382/1962). 87-105.
- Yurdağür, Metin. "Ahbâriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1/490-491. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Muhsinî, Muhammed Asıf. *Buhûs fi ilmi'r-ricâl*. Kum/İran: Merkezu'l-Mustafa el-'Alemî, 5. bsk. 1389/1969.
- Muhsinî, Muhammed Asıf. *Meşreatu Bihâri'l-envâr*, 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Müessesetu Arif li'l-matbuat, 2. bsk. 1426/2005.
- Muhsinî, Muhammed Asıf. *Mu'cemu'l-ehâdisi'l-mu'tebera*. 8 Cilt. Kum/İran: Daru'n-neşri'l-edyân, 2. bsk. 1394/1974.

Öz, Mustafa. “Bihâru'l-envâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6/139-141. İstanbul: TDV yay., 1992.

Polat, Salahattin. “Münâvele” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31/570-571. İstanbul: TDV yay., 2020.

https://ar.wikishia.net/view/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF_%D8%A2%D8%B5%D9%81_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%B3%D9%86%D9%8A_%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%86%D8%AF%D9%87%D8%A7%D8%B1%D9%8A (Erişim: 12.05.2022).